

Історіографія, джерелознавство та методологія

УДК 930.2:061.22(477.43/44)“19”(09)

В.Р.Адамський

“Просвіти” Поділля доби Директорії УНР в історіографічних студіях

У статті аналізуються праці вітчизняних науковців та дослідників з діаспори, в яких розкриваються різні аспекти діяльності культурно-освітніх організацій на Поділлі в період Директорії Української Народної Республіки. Відзначено, що початкове висвітлення теми становлення та діяльності “Просвіт” Поділля досліджуваного періоду можна відстежити за працями, автори яких брали безпосередню участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Щоправда, у доробках публіцистично-мемуарного характеру, за рідкісним винятком, акцентовано не розглядається діяльність просвітнянських організацій, а лише фрагментарно йдеться про їхню участь у культурно-освітньому житті краю. Констатовано, що за умов радянського інтелектуального життя історична наука була позбавлена можливості вільного вивчення просвітницьких товариств та їхніх непересічних репрезентантів. Відтак продуковане знання містило лише вибіркові відомості з їхньої багатовимірної діяльності та відповідно носило упереджений характер. Особлива увага зосереджена на історіографічних надбаннях новітньої доби. Дослідницькі розробки сучасності вирізняються застосуванням відмінних методологічних засад та залученням широкого масиву архівних матеріалів, що уможливило розкрити раніше втрачені питання та значно розширити наші знання про діяльність просвітницьких організацій.

Ключові слова: товариства “Просвіти”, культурно-освітня організація, просвітництво, історіографія, Поділля, доба Директорії УНР, вітчизняні науковці.

Попри той очевидний факт, що історіографічний доробок поступального розвитку товариств “Просвіта” на Поділлі у кризову добу Української революції, пов’язаний з утвердженням біля владного керма структур Директорії УНР, є доволі солідним у науковому відношенні, проте й до сьогодні ця пробле-

матика залишається цікавою та недостатньо вивченою в національній літературі. Відтак не буде зайвим провести комплексний та критичний аналіз напрацьованих вітчизняних дослідників, оскільки це дозволить до певної міри структурувати наші знання про заявлений об'єкт, врахувати здобутки в його інтелектуальному осмисленні та визначити вектори подальших наукових пошуків.

Метою статті є системний аналіз комплексу праць про заснування і багатогранну діяльність подільських організацій товариств “Просвіта” у 1919–1920 рр. – найбільш драматичний період Української революції

Початкове висвітлення різнопланових питань становлення та діяльності “Просвіг” Поділля досліджуваного періоду можна прослідкувати за працями, автори яких брали безпосередню участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Щоправда, у доробках публіцистично-мемуарного характеру, за рідкісним винятком, акцентовано не розглядається діяльність просвітянських організацій, а лише фрагментарно йдеться про їхню участь у культурно-освітньому житті краю.

У праці С.Постернака “Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–19 рр.” охарактеризовано національний зміст освітнього руху, вказано на реформу школи й освіти в Україні, рух за рідну школу та освіту, роль “Просвіти” у цих процесах [1].

Достатню велику увагу просвітницьким організаціям Поділля приділив голова Подільського губернского земства В.К.Приходько, описуючи знакові події 1907–1920 рр. Його доробок не варто класифікувати винятково як мемуарний жанр, позаяк автор намагається подивитися на проблему більш комплексно, подавши не лише змістовні характеристики на окремих громадських діячів, але й спробувавши оцінити різні аспекти суспільно-політичної дійсності [2, с. 371–412].

Певне значення для аналізу культурно-освітнього розвитку та умов і напрямків діяльності просвітніх осередків за доби Директорії УНР мають праці П.Христюка, І.Огієнка, І.Мазепи, О.Доценка та інших державних і культурно-громадських діячів [3; 4; 5; 6; 7].

За умов радянського інтелектуального життя історична наука була позбавлена можливості вільного вивчення просвітницьких товариств та їхніх непересічних репрезентантів. Відтак продуковане знання містило лише вибіркові відомості з їхньої багатогимірної діяльності та відповідно носило упереджений характер. Приміром, у радянських енциклопедичних довідкових виданнях зазначалося, що “Просвіта” – це культурно-освітня громадська організація на Україні, що існувала з другої половини ХІХ – до кінця 30-х рр. ХХ ст. і перебувала під впливом ліберальної течії “народовців”, а згодом – української національно-демократичної партії. Австро-угорський уряд намагався використовувати “Просвіту” для боротьби проти революційного руху народних мас і розпалювання ворожнечі проти Росії... У 1917–20 рр. буржуазно-націоналістичні елементи намагалися використовувати організації “Просвіти” для

націоналістичної та антирадянської пропаганди. ЦК КП(б)У поставив завдання підпорядкувати “Просвіті” комуністичному впливові” [8; 9].

Означений контекст необ’єктивного ставлення до діяльності просвітницьких осередків уже простежується в працях освітніх функціонерів Г.Гринька, О.Машкіна, Я.Ряппо [10; 11; 12]. Останній у тезах з “Організаційного питання” на третій Всеукраїнській нараді з питань освіти, що відбулася у червні 1921 р., достатньо чітко сформулював основні завдання інституту політосвіти, які крилися у ліквідації політичної неграмотності, вихованні робітничого класу і селянства та спрямування їх творчих сил у річище комуністичного будівництва шляхом політичної, виробничої і художньої агітації, пропаганди та виховного впливу. Базовим стрижнем організаційної форми політосвіти у місті виступав робітничий клуб, навколо якого мали об’єднатися школи, бібліотеки, читальні, музеї, виставки, студії, театри, хори, оркестри та ін., а на селі – селянський будинок з курсами, хатами-читальнями, кружками, театрами, хорами та ін. При цьому не виключалася й діяльність товариств “Просвіта”, але з неодмінною умовою “прояву свого класового змісту” [13, с. 62]. Коли ж за півтора роки стало очевидним, що необхідного результату немає, не дивлячись на впровадження у життя “Червоного статуту”, “оскільки справа не тільки у формі організації, але й у самому існуванні, у напрямі роботи”, то радянській владі залишалося “ліквідувати просвіту остаточно” [14, с. 23].

Проте у 20-х рр., коли ідеологічний контроль за історичною наукою ще не набув довершених ознак тоталітарної цілісності, світ побачили поодинокі праці вітчизняних дослідників, в яких розроблялися окремі питання, що становлять предметне поле нашої студії. Так, у 1929 р. на засіданні Всеукраїнської Академії наук України професор-українознавець, чоловік молодшої доньки голови Подільської “Просвіти” В.Герасименко зачитав доповідь “Ліквідація Кам’янець-Подільської “Просвіти” [15, с. 462], а наступного року у збірнику “За сто літ” ним було вміщено статтю “З українського громадського руху на Поділлі (Пам’яті д-ра К.Г.Солухи)”, в якій автор охарактеризував культурно-освітню та професійну діяльність К.Солухи, використавши переважно матеріали Кам’янець-Подільського історико-археологічного музею [16].

Історіографічний процес 1930–1980-х рр. позначений жорстким ідеологічним тиском адміністративного партійно-державного апарату на історичну науку. Це зробило неактуальним дослідження тем, які несли на собі відбиток змагальної діяльності громадських інституцій за відродження національних засад, зокрема в культурно-освітній сфері. Як наслідок дослідники обходили увагою предметну історію просвітніх організацій. Натомість у працях, присвячених становленню інститутів культури, видавничій та мистецькій справі, політвиховній та освітній роботі, в яких бодай побіжно неможливо було їх не згадати, оціночні судження вирізнялися достатньою категоричністю, криючи у собі елементи негативізму. Зокрема, І.Д.Золотоверхий визнавав факт чисельного зростання товариств “Просвіта” у 1919 р. Однак щодо їхньої змістовної діяльності, то висновки автора були досить жорсткими: “... слід мати

на увазі, – стверджував він, – що Просвіти, внаслідок раніше придбаного напрямку, вносили той особливий дух у культурно-освітню роботу, який іменувався просвітянством. Суть його полягала в зовнішній аполітичності освітньої діяльності, відриві її від актуальних політичних завдань. Разом з тим Просвіти ідеалізували та романтизували минуле, захоплювалися старими, віджилими традиціями, побутом, такими рисами національного характеру, які вже перетворилися на консервативні пережитки. Все це було виявом українського буржуазного націоналізму. Просвітянщина розповсюджувалась за допомогою культивування спеціально добраного репертуару для хорових та драматичних гуртків, посиленого розповсюдження через бібліотеки творів Б.Грінченка, А.Кашенка, В.Винниченка та деяких інших письменників, що освіщували явища минулого і сучасного з позицій націоналізму” [17, с. 216].

Ще категоричнішим у своїх твердженнях був Г.М.Шевчук. Аналізуючи трансформаційні процеси в культурно-освітній сфері періоду утвердження в Україні радянської моделі державності, він дійшов висновку, що “просвіти в більшості своїй були місцями зосередження контрреволюційних елементів” і відповідно цьому “проводили буржуазно-націоналістичну контрреволюційну пропаганду, прикриваючись аполітичністю мистецтва, культурництвом” [18, с. 73].

Така історіографічна ситуація зберігалася практично до другої половини 1980-х рр. [19; 20; 21; 22]. Лише наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. було розпочато новий етап у розвитку національного руху, який завершився проголошенням української державності. Природно, що цей процес якісно позначився і на тематиці історичних студій. У 1992 р. за авторством О.Ф.Коновця вийшла праця, в якій уперше на новій методологічній основі розроблено комплекс питань, пов’язаних із становленням національних форм науки і наукової преси XIX – першої третини XX ст., розкрито творчість видатних українських вчених-просвітителів [23]. Щодо періоду УНР, то автор дотримується цілком об’єктивної думки про значну активізацію на цьому етапі науково-просвітницького руху, хоча на її підтвердження й не залучає конкретний матеріал з Подільського регіону.

Ця ж сама ознака є характерною для першої узагальнюючої праці з історії “Просвіти” у Галичині, авторами якої виступили відомі представники письменницького цеху та знані історики Р.Іваничук, Т.Комаринець, І.Мельник, А.Середяк та Д.Свідник [24]. Хоча аналіз становлення та розвою просвітницького руху проведено з використанням доробку попередників та залученням широкого комплексу джерельних матеріалів, проте у регіональному вимірі Наддніпрянська Україна доби Директорії УНР у книзі практично не представлена.

Натомість всеукраїнський контекст діяльності просвітницьких організацій на заключному етапі національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. з критичною оцінкою надбань радянської історіографії розглянуто Т.С.Осташко у перебудовному збірнику “Украина в 1917–1921 гг. Некоторые проблемы

истории” [25]. Зокрема, автор наголошує на тому факті, що тривалий час в науковій літературі побутувала думка про товариства “Просвіта” як винятково націоналістичні організації, які припинили своє існування завдяки повсюдному утвердженні на селі нових форм революційної культурно-освітньої справи – хат-читалень та сельбудів [25, с. 272]. Така ситуація, на думку Т.С.Осташко, у значній мірі детермінована публікаціями 1920-х рр., в тому числі офіційними виданнями Наркомпросу УСРР. Дослідниця доводить, що такий підхід є надто спрощеним, позаяк необхідно враховувати ту обставину, що просвітницькі товариства виникли і розвинули свою діяльність задовго до революції 1917 р. і тривалий час виступали єдиними репрезентантами культурної праці на селі. Відтак їх авторитет у селянському середовищі був достатньо великим. З урахуванням цих факторів з березня 1920 р. комуністи намагалися використовувати культурно-освітні інституції просвітнянських осередків в справі подолання неграмотності серед населення та організації культурницьких заходів, прагнучи залучити до керівного складу “Просвіт” “керівних робітників і комсомольців” [25, с. 273-274].

Одним із перших досліджень, основу якого склали документальні матеріали просвітницьких осередків Поділля, була праця В.С.Мазурика, підготовлена в рамках виступу на VIII Подільській історико-краєзнавчій конференції. У контексті нашого аналізу наголосимо на слухності зробленого автором зауваження про те, що “даючи загалом позитивну оцінку ролі просвітніх товариств у 1918–1919 рр. на Поділлі... викреслювати їх з історії української культури, як це робилося протягом багатьох років, є неправильно” [26, с. 7].

Нового етапу розвитку історична та історико-педагогічна наука набули з утвердженням незалежності України. За роки новітнього державотворення з’явилася значна кількість праць, у яких на новій методологічній основі розкриваються різні аспекти діяльності просвітницьких організацій у зламну добу революційних змін. Так, у 1993 р. за авторством Л.І.Євселевського та С.Я.Фарини вийшов у світ історичний нарис “Просвіта” в Наддніпрянській Україні” [27], в якому, крім іншого, розкрито роль просвітницьких осередків у формуванні національної свідомості українського народу. Характеризуючи добу Директорії УНР, автори на підтвердження своїх висновків поклалися на процеси, що відбувалися в Подільському регіоні [27, с. 105].

Наразі розмаїту діяльність просвітницьких організацій Поділля починають досліджувати В.С.Прокопчук [28; 29], П.Я.Слободянюк [30], О.І.Левицький [31]. Об’єктом наукових інтересів першого із них виступала краєзнавча складова національного відродження, в контексті розгляду якої автор звернув безпосередню увагу на умови створення просвітницького осередку в Кам’янець-Подільському державному українському університеті та подальших планах організації подібних структур у повітових центрах та селах [29, с. 65].

Своєрідним путівником з історичного краєзнавства Правобережної України і, зокрема Поділля, виступають капітальні студії Л.В.Баженова [32; 33].

Концентруючись, передусім, на дослідженні біографій непересічних діячів “Просвіт” Поділля, дослідник аналізує не лише їхній життєвий шлях, але й намагається систематизувати творчу спадщину, подати матеріал про діяльність у регіоні краєзнавчих товариств, установ і осередків, висвітлити участь подільських просвітян у заснуванні вищого навчального закладу у Кам’янці-Подільському.

Етапною віхою у дослідженні історії “Просвіт” Поділля стала Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція, організована Хмельницьким обласним об’єднанням товариства “Просвіта” імені Т.Шевченка в листопаді 1995 р., що ставила за мету сприяти відродженню національної, етнічної, культурно-історичної самобутності й, врешті-решт, національної самосвідомості українського народу [34]. Доба 1917–1921 рр. у цьому сенсі була показовою, а тому й не дивно, що багато науковців зосередили свою увагу при аналізі різних аспектів діяльності товариств “Просвіта” саме на знаковому у вітчизняній історії періодові [35; 36; 37; 38; 39; 40; 41].

Не менш важливим на цьому етапі наукового пізнання став виданий за спільної участі Кам’янець-Подільської “Просвіти” та історико-культурологічного товариства “Подільське братство” збірник праць, у якому фактично вперше в історіографічній традиції проаналізовано просвітянський рух Подільського краю в історичній тягlostі від 1906 до 1923 року [42]. Із наявних у ньому матеріалів нас передусім цікавлять статті В.Лозового і В.Несторенка [43] та О.Яцюка [44], присвячені становленню і діяльності просвітницьких організацій на Поділлі, а також змістовні напрацювання В.Лозового [45] та М.Мошака [46] про життєвий шлях та громадську діяльність відомих у краї поділян.

Починаючи з середини 1990-х років окремі сюжети просвітницької тематики періоду революційних змін початку ХХ ст. стають об’єктом уваги багатьох дослідників. Як правило, лапідарні, але водночас змістовні повідомлення неодноразово виносилися на розгляд наукової громадськості під час пленарних та секційних засідань міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференцій [47; 48; 49; 50; 51; 52; 53].

Крім того, завдяки зусиллям просвітянських активістів і колективам професорсько-викладацьких корпорацій м.Хмельницького та Кам’янця-Подільського у регіоні продовжують систематично відбуватися спеціальні форуми, присвячені ювілейним датам історії заснування “Просвіт”. Так, до 100-річчя створення “Просвіти” на Поділлі в обласному центрі була проведена науково-практична конференція “Просвіта” у духовно-культурному піднесенні України” [54]. Цілий ряд виголошених доповідей на ній безпосередньо стосувався знакового періоду української історії [55; 56].

У червні 2011 р. під егідою Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та міської організації Національної спілки краєзнавців України відбулася регіональна науково-краєзнавча конференція з досить репрезентативним складом учасників. Теми доповідей, що відображали ста-

новлення та діяльність просвітніх товариств на Поділлі в добу Української революції 1917–1921 рр., були присутніми в роботі кожної з секцій, ставши, по суті, основним центром наукових дискусій на форумі [57; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72].

За два з половиною роки, у грудні 2013 р., знову ж таки завдяки спільним зусиллям академічної спільноти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та міської організації Національної спілки краєзнавців України вдалося організувати чергову науково-практичну конференцію, присвячену 145-річчю з часу створення товариства “Просвіта”. І на цьому представницькому зібранні дослідниками теми у низці цікавих доповідей були проаналізовані різноманітні напрями діяльності просвітянських осередків доби Директорії УНР [73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83].

Починаючи з 1995 р., культурно-просвітницька місія Подільських “Просвіт” стала предметом наукових пошуків вітчизняних дослідників на дисертаційному рівні. Одним із перших роботу такого плану виконав О.М.Герман. У дисертаційному дослідженні “Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці XIX і першій половині XX століття” [84] він намагався систематизувати історію становлення та напрямки діяльності просвітницького руху в регіоні. Автор простежив діяльність окремих товариств “Просвіта”, зокрема, Кам'янець-Подільського, Вінницького, Проскурівського, зупинився на активних діячах товариств, просвітницька місія яких поширювалася не лише на міста, але й на села, зазначив, що всі заходи, організовані просвітниками, пробуджували в народних масах ідею національної свідомості. О.М.Герман стверджував, що знання шляхів і методів впровадження та збереження української культури в пору діяльності товариств служило важливим фактором для реалізації політики національно-культурного відродження України. Щоправда, основну увагу дисертант зосередив на аналізі процесів, що відбувалися на теренах Західного Поділля, в той час як Східна та Центральна частина регіону висвітлена фрагментарно.

Окремі аспекти подільських товариств розглядаються і в доробках Л.В.Кравчук [85] та С.О.Масюк [86]. Так, у дослідженні С.О.Масюк особливий акцент зроблено на розкритті питання співробітництва просвітянських товариств із іншими громадськими організаціями та державними структурами.

Якісним фактографічним матеріалом та зваженістю висновків вирізняється дисертаційне дослідження Г.Г.Кучерова [87], положення якого він розвинув у цілій низці окремих змістовних публікацій. Окрім розробки малодослідженого напрямку діяльності сільських осередків “Просвіт” [88; 89; 90; 91; 92], він активно студіював питання впливу просвітянських форумів на життя організацій [93], важливості статутних документів у становленні товариств “Просвіта” [94] та ін.

Державницькому потенціалу українського народу в другій половині XIX – першій половині XX століття присвячене дисертаційне дослідження О.В.Малюти. Автор здійснила, як на нашу думку, досить вдалу спробу відійти

від усталеного підходу, зведеного переважно до культурних та економічних аспектів державотворення, висвітлення діяльності “Просвіт”. Досліджуючи участь просвітніх організацій у становленні різних форм національної державності 1917–1920 рр., О.В.Малюта дійшла висновку, що ця інституція “стала в основу своєї діяльності національну ідею, яку було піднесено до рівня ідеології. Це дозволило товариству стати суб’єктом українського національного державотворення 1917–1920 рр.” [95, с. 16].

Дослідниця також звернула увагу ще на один важливий аспект діяльності “Просвіт” в період Української революції. В умовах нестачі кваліфікованих кадрів для різних галузей державного будівництва, ряд національно свідомих просвітян, набувши певного досвіду в “Просвіті”, були змушені перебрати на себе обов’язки професійних політичних діячів, керівників державних структур різного рівня.

Участі просвітніх товариств Поділля у справі становлення національної освіти та виховання і дотичних до них аспектах культурно-просвітницької діяльності впродовж 1906–1923 рр. присвячена дисертація Б.С.Крищука. Проведене автором дослідження дало можливість розкрити національно-виховний сегмент у практиці просвітян, у контексті якого створено своєрідний виховний ідеал українця, який передбачав формування у населення краю високої моральності, культури поведінки, знання і поваги до традицій та звичаїв українського народу, патріотизму, активної державницької позиції, національного самоусвідомлення, почуття відповідальності за долю українського народу, формувалася громадська ініціатива [96].

Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства “Просвіта” в добу Директорії УНР мала суттєвий вплив на українізацію суспільного та освітнього життя краю, яка здійснювалася у руслі прогресивних ідей видатних педагогів, репрезентованих іменами С.Русової, І.Стешенка, П.Холодного, С.Єфремова, С.Сірополка, С.Черкасенка та ін. У цьому напрямі роботи, довів Б.С.Кришук, просвітяни активно працювали над українізацією шкільного навчання, введенням до переліку шкільних предметів української мови, літератури, історії України, географії, краєзнавства, вдосконалюючи таким чином навчально-методичне забезпечення та реалізуючи національний принцип у змісті освіти [96, с. 170].

У новітній історіографічний період з’являються спеціальні дослідження, присвячені вивченню окремих напрямів діяльності культурно-освітніх організацій. Зокрема, проблемі заснування товариств “Просвіта” в контексті становлення місцевих органів влади на Поділлі наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. присвятили увагу В.В.Гудима [97] та Г.Г.Кучеров [98]. Авторству останнього належить й низка повідомлень про заснування та діяльність сільських осередків “Просвіти” на Поділлі [99; 100; 101].

Участь просвітницьких організацій у становленні середньої школи за доби Директорії УНР дослідили Е.М.Мельник [102; 103], О.М.Завальнюк [104] та М.І.Грицюк [105]. Більш ширший контекст культурно-освітніх перетворень

цього періоду можна віднайти у матеріалі М.І.Баюка [106], а вплив Кам'янець-Подільських просвітан на процес заснування у місті українського народного університету представлено у спеціальній розвідці Е.М.Мельника [107]. Дошкільний сегмент освітньо-виховної практики на прикладі фахової діяльності А.Животка та функціонування Кам'янець-Подільського товариства дошкільного виховання ім. Песталоцці розглянув В.В.Коваль [108; 109].

Проблемі співпраці просвітницьких товариств та земств Поділля на ниві відкриття нових бібліотек, клубів, налагодження випуску українських часописів чимало уваги приділив В.Б.Стецюк та О.М.Завальнюк [110; 111; 112; 113]. Більш акцентовано про становлення бібліотечної справи на Поділлі за участі товариств "Просвіта" йдеться у розробках К.Л.Терещук [114; 115; 116], О.Б.Комарницького [117] та О.М.Завальнюка, котрий досить ґрунтовно розглянув просвітницький фактор у наповненні бібліотечного фонду Кам'янець-Подільського державного українського університету [118].

Найбільш важливі аспекти діяльності просвітницьких організацій на Поділлі зображено науковцями в контексті висвітлення хроніки подій цієї доби, що відносилися до сфери культурно-освітнього життя. Так, Ю.В.Телячий дослідив просвітницький чинник у відкритті книгозбірень і читалень для громадян Кам'яня-Подільського [119; 120].

Окремим пластом виділяються персональні праці, присвячені життю та творчості непересічних просвітан. Про активних громадських діячів доби Директорії УНР писало чимало науковців. Хронологічна канва І.І.Огієнка достатньо повно висвітлена О.М.Завальнюком [121; 122], В.А.Нестеренко розглянув діяльність відомого подолянина О.І.Кільчевського [123], А.А.Трембіцький присвятив матеріал В.К.Приходькові [124], В.П.Рекрут та В.О.Гандзюк опублікували цікаві дані про Д.В.Марковича [125; 126], Ю.В.Телячий – про редактора газети "Шлях" В.Островського [127].

Достатньо солідний доробок праць, присвячений вшануванню постаті Великого Кобзаря у добу Української революції 1917–1921 рр., належить А.І.Машталіру. Різноманітні аспекти цієї теми автор дослідив у їхній еволюції та тягlostі за різних моделей національної державності [128], зокрема безпосередньо у добу Директорії УНР [129; 130; 131; 132; 133]. Вшанування Т.Г.Шевченка на Вінниччині у період 1917–1920 рр. дослідив К.В.Завальнюк [134], а О.М.Завальнюк розглянув ушанування постаті Кобзаря колективом Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1919–1920 рр. та участь у цьому місцевих просвітан [135].

Отже, аналіз історіографічної літератури з проблеми становлення та функціонування товариств "Просвіта" на Поділлі доби Директорії УНР засвідчує, що окремі її аспекти безпосередні учасники національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. намагалися розглянути ще на етапі функціонування інститутів Української влади. Для повноцінного розгляду питання їм не вистачало доступу до прямих джерел. Натомість вітчизняні науковці радянської доби у дослідницьких розробках були жорстко детерміновані методологічними заса-

дами, визначеними партійними документами. Новітній історіографічний період характерний тим, що гуманітарії у студіюванні теми, базуючись на репрезентативній джерельній базі, розглядають як окремі сюжети означеної проблематики, так і намагаються визначити роль та значення просвітницьких осередків у культурно-освітніх перетвореннях Подільського краю на завершальному етапі визвольних змагань. Та попри цей факт маємо підстави констатувати, що тема далеко не вичерпана в сенсі її історіософського осмислення, а відтак чекатимемо на нові історичні студії.

Список використаних джерел і літератури

1. Постернак, С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–19 рр. / С. Постернак. – Київ: Печатня Видавничого Товариства “Друкар”, 1920. – 127 с.
2. Приходько, В. К. Під сонцем Поділля: спогади / Віктор Приходько; упоряд. і авт. передм. Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. – Ч. 2. – 416 с.
3. Христюк, П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Відень, 1922. – Т. IV. – 192 с.
4. Огієнко, І. Моє життя (автобіографічна хронологічна канва) / Іван Огієнко // Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – Київ: Наша культура і наука, 2006. – С. 67–172.
5. Огієнко, І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові / Іван Огієнко. – Вінніпег: Видання товариства “Волинь”, 1968. – 96 с.
6. Мазепа, І. П. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 / І. П. Мазепа; передм. і комент. В. Яблонський. – Київ: Темпора, 2003. – 608 с.
7. Доценко, О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції / Олександр Доценко. – Київ, Львів, 1923. – Т. II. – Книга 5 (1917–1923). – 400 с.
8. Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х тт. / [Ред. кол.: М. П. Бажан (гол. ред.) та ін.]. – Київ: Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. – Т. 3 (Полнос-ь). – С. 60.
9. Українська радянська енциклопедія / [Ред. кол.: М. П. Бажан (гол. ред.) та ін.]. – Київ: Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1983. – Т. 9 (Поплужне-Салаїн). – С. 144–145.
10. Гринько, Г. Очерк истории и системы политпросвета / Г. Гринько // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 1–57.
11. Машкін, О. Освітня політика в УСРР / О. Машкін. – Київ, 1923. – 78 с.
12. Ряпо, Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції / Я. П. Ряпо. – Харків: Держ. в-во України, 1927. – 125 с.
13. Третье Всеукраинское совещание по просвещению. Выдержки из материалов работ пленума и секций. Резолюции. – Харьков: Редакционный издательский отдел Наркомпроса, 1922. – 98 с.
14. Народное просвещение на Украине. – Харків: Червоний шлях, 1924. – 216 с.
15. Історія Національної Академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського; упоряд.: Т. В. Вересовська та ін.; відп. ред. П. С. Сохань та ін. – Київ, 1998. – С. 462.

16. Герасименко, В. З українського громадського руху на Поділлі (1905–1917) (Пам'яті д-ра К.Г.Солухи) / Володимир Герасименко // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / Під редакцією М. Грушевського. – Харків, Київ: Державне в-во України, 1930. – Книга 5 (Записок кол. Історичної Секції Українського Наукового Товариства в Києві, том XXXI). – С. 304-313.

17. Золотоверхий, І. Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Д. Золотоверхий. – Київ: В-во Акад. наук Укр. РСР, 1961. – 421 с.

18. Шевчук, Г. М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках / Г. М. Шевчук. – Київ: В-во Акад. наук Укр. РСР, 1963. – 432 с.

19. Гутянський, С. К. В.І.Ленін і культурне будівництво на Україні / С. К. Гутянський. – Київ: Наукова думка, 1965. – 198 с.

20. Афанасьєв, В. В. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917–1941 рр.) / В. В. Афанасьєв, В. О. Ветров, С. А. Канавенко. – Харків: Друкарня № 17 комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, 1968. – 179 с.

21. Розвиток української культури за роки радянської влади / Відп. ред. П. П. Гудзчук. – Київ: “Наукова думка”, 1967. – 367 с.

22. Мельниченко, А. М. В.И.Ленин и становление народного образования на Украине (Деятельность Коммунистической партии по созданию советской системы народного образования на Украине. 1917–1920 гг.) / А. М. Мельниченко. – Київ: “Вища школа”, 1982. – 184 с.

23. Коновець, О. Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.) / О. Ф. Коновець. – Київ: Хрещатик, 1992. – 120 с.

24. Нарис історії “Просвіти” / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів, Краків, Париж: Просвіта, 1993. – 232 с.

25. Осташко, Т. С. Организация культурно-просветительной работы на Украине в первые годы Советской власти / Т. С. Осташко // Украина в 1917–1921 гг. Некоторые проблемы истории: Сборник научных трудов / Ответственный редактор Ю. Ю. Кондуфор. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 249-279.

26. Мазурик, В. С. Діяльність просвітнянських товариств на Поділлі в 1918–1919 роках / В. С. Мазурик // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція: Тези доповідей секції історії радянського періоду. – Кам’янець-Подільський: Дунаєвецька районна друкарня, 1990. – С. 6-7.

27. Євселевський, С. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні / С. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – Київ: Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Т.Шевченка, 1993. – 128 с.

28. Прокопчук, В. С. Просвітителі з Поділля / В. С. Прокопчук; відп. за вип. Т. К. Прокопчук. – Дунаївці: Дунаєвецька ЦРБ, 1992. – 24 с.

29. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: [монографія] / В. С. Прокопчук. – Київ: Рідний край, 1995. – 204 с.

30. Слободянюк, П. Я. Культура Хмельниччини: [науково-історичне видання] / П. Я. Слободянюк; наук. ред. П. Т. Тронько. – Хмельницький: Поділля, 1995. – 338 с.

31. Левицький, О. І. З історії “Просвіти” в селі Цівківцях Новоушицького району наприкінці 1918 – на початку 1919 р. / О. І. Левицький // Тези доповідей одинадцятої

Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції, 3 вересня 1992 р. – Вінниця, 1992. – С. 113.

32. Баженов, Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська міська друкарня, 1993. – 480 с.

33. Баженов, Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст. Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л. В. Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.

34. Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: науковий збірник за матеріалами всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, 9–10 листопада 1995 р., м.Хмельницький. До 90-річчя утворення Подільської “Просвіти” / [ред. кол.: В. П. Мацько (голова), П. Я. Слободянюк (наук. ред.), Є. І. Сохацька та ін.]. – Хмельницький, 1995. – 95 с.

35. Блажевич, Ю. І. Просвітницький рух на Поділлі в 1917–1919 рр. / Ю. І. Блажевич // Там само. – С. 8-9.

36. Лозовий, В. С. Кость Солуха – незмінний голова Подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Там само. – С. 14-15.

37. Завальнюк, О. М. “Просвіта” і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. М. Завальнюк // Там само. – С. 15-19.

38. Прокопчук, В. С. З історії просвітницького руху на Хмельниччині / В. С. Прокопчук // Там само. – С. 19-20.

39. Кушнір, Л. Б. “Просвіта” в добу УНР / Л. Б. Кушнір // Там само. – С. 23-25.

40. Сохацька, Є. І. Олімпіада Пашенко – визначна діячка Кам'янецьчини періоду УНР (1917–1920 рр.) / Є. І. Сохацька // Там само. – С. 26-27.

41. Назаренко, Є. Д. “Просвіта” на Поділлі в 1917–1919 роках / Є. Д. Назаренко // Там само. – С. 27-28.

42. Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.) / Кам'янець-Подільське міське товариство “Просвіта”; історико-культурологічне Подільське братство; [упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий; літ. ред. Є. Сохацька]. – Кам'янець-Подільський, 1996. – 110 с.

43. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Там само. – С. 28-40.

44. Яцюк, О. Товариство “Просвіта” на Вінниччині в 1906–1922 рр. / О. Яцюк // Там само. – С. 57-62.

45. Лозовий, В. Кость Солуха – незмінний голова Подільської “Просвіти” / В. Лозовий // Там само. – С. 63-69.

46. Мошак, М. Юхим Сіцинський – фундатор і діяч просвітницького руху на Поділлі / М. Мошак // Там само. – С. 70-84.

47. Духовні витоки Поділля: творці історії краю: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 9–11 вересня 1994 р. / [ред. кол.: П. Я. Слободянюк (голова), О. К. Федорук (наук. ред.), Ю. І. Блажевич та ін.]. – Хмельницький: Поділля, 1994. – Ч. 1. – 431 с.

48. “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження”: наукові доповіді другої всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 18–19 лютого 1997 р., м.Кам'янець-Подільський.

До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 352 с.

49. Наукові записки учасників програм “Просвіти”: збірник праць / Хмельницьке міське товариство української мови ім. Т.Шевченка “Просвіта”; [упоряд.: З. Діденко, Т. Зеленко, А. Підлісна]. – Хмельницький: Поділля, 1997. – 177 с.

50. Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля: збірник наукових праць за підсумками всеукраїнської науково-практичної конференції, 28-29 листопада 2002 р., м. Кам'янець-Подільський. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформ.-видав. відділ, 2004. – 180 с.

51. Просвітницька діяльність Софії Русової: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: [за мат. міжнар. наук. симпозиуму, присвяченого 150-річчю від дня народження]. Серія соц.-педагог.: Вип. 5, у 2 т. /упоряд.: В. А. Гурський; відп. ред. Ю. М. Ковальчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – Т. 1. – 124 с.

52. Просвітницька діяльність Софії Русової: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: [за мат. міжнар. наук. симпозиуму, присвяченого 150-річчю від дня народження]. Серія соц.-педагог.: Вип. 5, у 2 т. /упоряд.: В. А. Гурський. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – Т. 2. – 344 с.

53. Поділля в житті і творчості Юхима Сіцінського та Володимира Січинського: зб. мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю від дня народження В.Січинського. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 316 с.

54. “Просвіта” в духовно-культурному піднесенні України: мат. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю з часу створення “Просвіти” на Поділлі, 7 грудня 2005 р., м.Хмельницький. – Хмельницький: “Просвіта”, 2005. – 276 с.

55. Баженов, Л. “Просвіта” мовою документів / Л. Баженов, В. Мацько // Там само. – С. 8-27.

56. Трембіцький, А. До біографії Костя Солухи – засновника і голови Подільської “Просвіти” / А. Трембіцький // Там само. – С. 149-156.

57. Лозовий, В. С. Становлення та діяльність Подільської “Просвіти” / В. С. Лозовий // Подільська “Просвіта”: історія і сьогодення: збірник наукових праць за підсумками регіональної науково-краєзнавчої конференції, м.Кам'янець-Подільський, 2–3 червня 2011 року / [ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2011. – С. 3-6.

58. Кришук, Б. С. Виховна складова в діяльності Подільської “Просвіти” на початку ХХ століття / Б. С. Кришук // Там само. – С. 10-17.

59. Гудима, В. В. Взаємовідносини “Просвіт” Поділля та місцевих органів влади в добу Директорії УНР / В. В. Гудима // Там само. – С. 54-60.

60. Завальнюк, О. М. “Просвіта” і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Там само. – С. 60-68.

61. Комарніцький, О. Б. “Просвіти” містечок Правобережної України у добу Української революції 1917–1920 рр. / О. Б. Комарніцький // Там само. – С. 69-77.

62. Машталір А. І. Шевченківська тема у діяльності Подільської та Волинської “Просвіт” (1917–1920 рр.) / А. І. Машталір // Там само. – С. 96-100.

63. Олійник, С. В. Співпраця Української Галицької Армії та Подільської “Просвіти” як важливий фактор зростання національно-політичної та культурно-освітньої

свідомості подолян / С. В. Олійник // Там само. – С. 101-103.

64. Слободянюк, П. Я. Директорія і культурно-просвітницький рух / П. Я. Слободянюк, О. П. Жалок // Там само. – С. 103-108.

65. Стецюк, В. Б. Співпраця “Просвіт” Правобережної України із органами земського самоврядування (1917–1920 рр.) / В. Б. Стецюк // Там само. – С. 109-113.

66. Терещук, К. Л. Подільські “Просвіти”: проблеми видавничої діяльності і творення українських масових бібліотек (1917–1920 рр.) / К. Л. Терещук // Там само. – С. 113-118.

67. Баженов, Л. В. Подільська “Просвіта” 1906–1923 рр. у працях учених і краєзнавців ХХ – початку ХХІ ст. / Л. В. Баженов // Там само. – С. 119-123.

68. Гандзюк, В. О. Подільська “Просвіта” на сторінках місцевих часописів доби Директорії УНР (1919–1920 рр.) / В. О. Гандзюк // Там само. – С. 123-128.

69. Завальнюк, К. В. Український державний та освітній діяч Йосип Зновицький (1863–1920) / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк // Там само. – С. 128-130.

70. Мацько, В. П. Науково-просвітницька діяльність Василя Зборовця / В. П. Мацько // Там само. – С. 130-135.

71. Сохацька, Є. І. Кам’янець-Подільська “Просвіта” на сторінках “Нової Ради” (1917–1919 рр.): період відновлення / Сохацька Є. І. // Там само. – С. 141-148.

72. Трембіцький, А. А. Громадська і науково-просвітницька діяльність Костя Солухи: напрями дослідження / А. А. Трембіцький // Там само. – С. 151-153.

73. Баженов, Л. Шевченкіана у діяльності Подільської “Просвіти” (поч. ХХ – поч. ХХІ ст.) / Л. Баженов, С. Баженова // “Просвіта”: минуле і сучасне: мат. регіон. наук.-практ. конф., м. Кам’янець-Подільський, 4 грудня 2013 р. / [редкол.: В. А. Дубінський (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), В. В. Полятинчук та ін.]. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2014. – С. 7-16.

74. Прокопчук, В. Внесок Дунаївчан у діяльність Подільської “Просвіти” / В. Прокопчук // Там само. – С. 16-23.

75. Сохацька, Є. За національне відродження: Подільська “Просвіта” на сторінках київських газет (“Рада” (1906–1914 рр.) і “Нова Рада” (1917–1919 рр.)) / Є. Сохацька // Там само. – С. 24-30.

76. Слободянюк, П. Періодика Поділля (друга половина ХІХ ст. – середина ХХ ст.) / П. Слободянюк // Там само. – С. 38-42.

77. Кришук, Б. Популяризація освітніх та просвітницьких ідей через бібліотечну та видавничу діяльність товариств “Просвіта” на Поділлі в часи Української революції (1917–1920 рр.) / Б. Кришук, Ю. Телячий // Там само. – С. 48-55.

78. Трембіцький, А. Євфимій Сіцінський і Володимир Січинський – чільні просвітянські діячі / А. Трембіцький, А. Трембіцький // Там само. – С. 56-66.

79. Кучеров, Г. Фінансова діяльність сільських “Просвіт” Подільської губернії (1917–1919 рр.) / Г. Кучеров, В. Жезицький // Там само. – С. 74-84.

80. Адамський, В. Документальні джерела з історії “Просвіт” Поділля доби Української революції (1917–1920 рр.) / В. Адамський // Там само. – С. 84-94.

81. Кравчук, О. Культурно-просвітницька діяльність голови Подільського земства В. Приходька в 1918–1920 рр. / О. Кравчук, І. Ратушняк // Там само. – С. 94-105.

82. Завальнюк, О. Викладачі і працівники Кам’янець-Подільського державного українського університету – члени товариства “Просвіти” / О. Завальнюк // Там

само. – С. 105-116.

83. Нестеренко, В. Подільські просвітяни подружжя Недужих / В. Нестеренко // Там само. – С. 127-132.

84. Герман, О. М. Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці XIX і першій половині XX століття: дис. ... канд. іст. наук / О. М. Герман. – Тернопіль, 1995. – 228 с.

85. Кравчук, Л. В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917–1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук / Л. В. Кравчук. – Тернопіль, 1996. – 178 с.

86. Масюк, С. О. Діяльність товариств “Просвіта” в Україні (березень 1917–1920 рр.) / С. О. Масюк: автореф. дис... канд. іст. наук. – Київ, 1997. – 25 с.

87. Кучеров, Г. Г. Становлення і діяльність сільських товариств “Просвіта” Правобережної України (1905–1923 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Г. Г. Кучеров. – Кам’янець-Подільський, 2007. – 262 с.

88. Кучеров, Г. Г. Робота сільських “Просвіт” Подільської губернії щодо забезпечення населення літературою (1917–1923 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2005. – Т. 5: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 33-43.

89. Кучеров, Г. Г. Проблеми становлення сільських “Просвіт” Правобережної України в 1917–1918 рр. / Г. Г. Кучеров // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. – Кам’янець-Подільський, 2007. – Т. 4. – С. 201-203.

90. Кучеров, Г. Г. “Просвіта” с.Глібів Ушицького повіту Подільської губернії (1918–1919 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу “Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2011 року. – С. 39-47.

91. Кучеров, Г. Г. Діяльність “Просвіти” у с.Могилий Гайсинського повіту (1917–1918 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2012. – Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 263-270.

92. Кучеров, Г. Г. Русько-Фільварецька “Просвіта” та досвід її роботи / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2013. – Т. 20: 95-річчю заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету присвячується. – С. 68-73.

93. Кучеров, Г. Г. З’їзди “Просвіт” – вагомий чинник організації культурно-освітньої роботи на території Правобережної України в умовах сільської місцевості (1917–1922 рр.) / Г. Г. Кучеров // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – Випуск X. – С. 228-238.

94. Кучеров, Г. Г. Статути сільських “Просвіт” Правобережної України як важливий чинник їхньої діяльності (1917–1923 рр.) / Г. Г. Кучеров, В. Д. Коцюк // Збірник праць “Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX ст.” (до 80-х роковин пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні). – Хмельницький, 2014. – Вип. VII. – С. 109-119.

95. Малюта, О. В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу україн-

ського народу (др. пол. XIX – перша половина XX ст.) / О. В. Малюта: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 16.

96. Кришук, Б. С. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі (1906–1923 рр.): дис. ... канд. пед. наук / Б. С. Кришук. – Хмельницький, 2012. – 295 с.

97. Гудима, В. В. Інформаційно-агітаційна діяльність місцевих органів влади в Подільській губернії доби Директорії Української Народної Республіки (1919 р.) / В. В. Гудима // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 420-426.

98. Кучеров, Г. Г. Становлення і діяльність сільських “Просвіт” Подільської губернії у 1918–1919 рр. (за матеріалами часопису “Життя Поділля”) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 138–149.

99. Кучеров, Г. Г. “Просвіта” с. Глібів Ушицького повіту Подільської губернії (1918–1919 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. О. П. Рєсєнт. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2011 року. – С. 39–47.

100. Кучеров, Г. Г. Діяльність “Просвіти” у с.Могильний Гайсинського повіту (1917–1918 рр.) / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. О. П. Рєсєнт. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2012. – Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 263–270.

101. Кучеров, Г. Г. Русько-Фільварецька “Просвіта” та досвід її роботи / Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. О.П. Рєсєнт. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2013. – Т. 20: 95-річчю заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету присвячується. – С. 68–73.

102. Мельник, Е. М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917–1920 рр. / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / відп. ред. О. М. Завальнюк. – Кам’янець-Подільський: Оіом, 2004. – Т. 4. – С. 48–67.

103. Мельник, Е. М. Становище середньої школи в Україні в добу Директорії (1919 р.) / Е. М. Мельник // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [ред. кол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 3: До 20-річчя кафедри історії України. – С. 329–342.

104. Завальнюк, О. М. Діяльність Подільської інтелігенції зі створення Української загальноосвітньої школи в добу Директорії УНР (грудень 1918 – листопад 1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [ред. кол.: А. Г. Філінюк (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Вип. 7: На пошану академіка П.Т.Тронька (до 100-річчя від дня народження). – С. 428–444.

105. Грицюк, М. І. Українська преса про середні навчальні заклади Поділля 1917–1920 рр. / М. І. Грицюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. – Т. 9: Матеріали п'ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 177-189.

106. Баюк, М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. / М. І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 3-19.

107. Мельник, Е. М. Кам'янець-Подільський український народний університет (листопад 1919 – початок 1921 рр.) / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 28-35.

108. Коваль, В. В. Аркадій Животко: Кам'янецькі сторінки біографії / В. В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 40-51.

109. Коваль, В. В. Кам'янець-Подільське товариство дошкільного виховання ім. Песталотці (за матеріалами періодичних видань 1919 року) / В. В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / відп. ред. О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2002. – Т. 2. – С. 141-146.

110. Стецюк, В. Б. Культурно-просвітницька діяльність земств Поділля у 1917–1920 рр. / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 26-39.

111. Стецюк, В. Б. Видавнича діяльність земств Поділля (1907–1920 рр.) / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 357-366.

112. Стецюк, В. Б. Джерела про культурно-просвітницьку діяльність земств Поділля (1917–1920 рр.) / В. Б. Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2007. – Т. 9: Матеріали п'ятого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.”. – С. 168-176.

113. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.

114. Терещук, К. Л. Подільські бібліотеки і національне відродження в Україні (1917–1919 рр.) / К. Л. Терещук // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої

конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С.Винокура] / Завальнюк О. М. (гол.), Войтенко В. І. (співгол.), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 372-378.

115. Терещук, К. Л. Культурно-просвітницька діяльність бібліотек Подільського регіону в 1918–1919 рр. / К. Л. Терещук // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. – Т. 16: Матеріали круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2010 року. – С. 132-137.

116. Терещук, К. Л. Україномовна книжкова продукція і бібліотеки Поділля в добу Української революції / К. Л. Терещук // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 17: Пам'яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. – С. 78-84.

117. Комарницький, О. Б. Бібліотеки містечок Правобережної України наприкінці ХІХ ст. – 1920 р. / О. Б. Комарницький // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / [гол. ред. кол. О. М. Завальнюк]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. – Вип. 1. – С. 122-128.

118. Завальнюк, О. М. Роль громадськості у наповненні фонду бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету: досвід і уроки (1918–1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство / [гол. ред. кол. С. А. Копилов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, 2015. – Вип. 4. – С. 11-18.

119. Телячий, Ю. В. Освітнє життя м.Кам'янця-Подільського за часів Директорії УНР: з хроніки подій (червень – листопад 1919 р.) / Ю. В. Телячий // Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції / Редакційна колегія: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 384-388.

120. Телячий, Ю. В. Українські уряди і розбудова культурно-освітньої сфери на Поділлі за Директорії УНР (1919–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.”. – С. 135-142.

121. Завальнюк, О. М. І.І.Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1919 р.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.”. – С. 80-121.

122. Завальнюк, О. М. І.І.Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1920 р.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 7: Матеріали третього круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст.”. – С. 98-133.

123. Нестеренко, В. А. О.І.Кільчевський – активний діяч українського просвітницького руху на Поділлі / В. А. Нестеренко // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 6: Матеріали другого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст."*. – С. 146-154.

124. Трембіцький, А. А. Віктор Приходько – державний, громадсько-просвітницький і культурний діяч (до 120-річчя від дня народження) / А. А. Трембіцький // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 8: Матеріали четвертого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст."*. – С. 205-225.

125. Рекрут, В. П. Дмитро Маркович: сторінки біографії (1918 – початок 1919 р.) / В. П. Рекрут // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. – Т. 8: Матеріали четвертого круглого столу "Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст."*. – С. 226-233.

126. Гандзюк, В. О. Дмитро Маркович – громадський діяч, редактор, публіцист / В. О. Гандзюк // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2011. – Т. 17: Пам'яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. – С. 194-201.*

127. Телячий, Ю. В. Просвітницька діяльність холмщика Володимира Островського на Поділлі (1917–1921 рр.) / Ю. В. Телячий // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. О. П. Реєнт. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2014. – Т. 21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 370-375.*

128. Машталір, А. І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917–1920 рр. / А. І. Машталір // *Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 25-31.*

129. Машталір, А. І. Ім'я Тараса Шевченка як символ національно-визвольної боротьби українців в період Директорії УНР / А. І. Машталір // *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 6. – С. 27-34.*

130. Машталір, А. І. Відзначення 58-х Шевченкових роковин в Кам'янці-Подільському в 1919 році / А. І. Машталір // *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. 2. – С. 27-28.*

131. Машталір, А. І. Подільський педагогічний журнал "Освіта" про Т.Г.Шевченка (1919 р.) / А. І. Машталір // *Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2010. – Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – С. 391-397.*

132. Машталір, А. І. Відзначення роковин Т.Шевченка у Кам'янці-Подільському (1919 р.) / А. І. Машталір // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ПП*

“Медобори–2006”, 2013. – Т. 23: На пошану професора С.А.Копилова. – С. 489-502.

133. Машталір, А. І. Відзначення шевченківських днів громадськістю Кам’янець-Подільського у 1919 р. / А. І. Машталір // Поділля у добу Української революції 1917–1921 рр.: Матеріали круглих столів / [ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.), О. Б. Комарницький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2013. – С. 142-154.

134. Завальнюк, К. В. Вшанування пам’яті Т.Г.Шевченка на Вінниччині в добу Української революції (1917–1920 рр.) / К. В. Завальнюк // Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С. А. (співгол.), Реєнт О. П. (співгол.), Л. В. Баженов (відп. ред. та ін.]. – Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 19-24.

135. Завальнюк, О. М. Ушанування Тараса Шевченка колективом Кам’янець-Подільського університету в контексті державних меморіальних заходів у 1919–1920 рр. / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць / гол. ред. кол. О. П. Реєнт. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2014. – Т. 21: Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 31-49.

Viktor Adamskyi

**“Prosvitas” of Podillia region of the times
of Directory of Ukrainian People’s Republic in historiographic studies**

The article analyzes the works of domestic scientists and researchers from the Diaspora, which reveal various aspects of activity of cultural-educational organizations in Podillia region in the period of the Directory of Ukrainian People’s Republic. It is noted that the initial coverage of the topic of formation and activity of “Prosvitas” of Podillia region of the period under research can be tracked in the works the authors of which directly participated in the national-liberation struggle of 1917–1921. However, the in the works of publicistic-memoir character, with rare exceptions, the activity of educational organizations isn’t studied in accented way, but only in fragments we are talking about their participation in the culturaleducational life of the region. It is stated that under the conditions of intellectual life the historical science was deprived of the opportunity of free study of educational organizations and their outstanding representatives. Thus, the produced knowledge contained only selective information of their multidimensional activity and was of preconceived character. Special attention is focused on the historiographic achievements of the modern era. Researches of modernity differ in the use of different methodological principles and involving a wide array of archival materials that has allowed revealing previously secret questions and greatly expanding our knowledge about the activity of educational organizations.

Keywords: societies “Prosvitas”, cultural-educational organization, en-

lightenment, historiography, Podillia region, times of Directory Ukrainian People's Republic, domestic scientists.

В.Р.Адамский

**“Просвиты” Подолья периода Директории УНР
в историографических студиях**

В статье анализируются работы отечественных ученых и исследователей из диаспоры, в которых раскрываются разные аспекты деятельности культурно-образовательных организаций на Подолье в период Директории Украинской Народной Республики. Отмечено, что начальное освещение темы становления и деятельности “Просвит” Подолья исследуемого периода можно проследить за работами, авторы которых брали непосредственное участие в национально-освободительной борьбе 1917–1921 гг. На самом деле, в работах публицистично-мемуарного характера, за редким исключением, определено не рассматривается деятельность организаций просвещения, а только фрагментарно описывается их участие в культурно-образовательной жизни края. Констатируется, что в условиях советской интеллектуальной жизни историческая наука была лишена возможности свободного изучения образовательных товариществ и их знаковых репрезентантов. Поэтому представленное знание содержало лишь выборочные ведомости с их многоаспектной деятельности и соответственно носило упрежденный характер. Особенное внимание сконцентрировано на историографических достижениях новейшего периода. Исследовательские разработки современности отличаются применением отличных методологических конструкций и широким использованием массива архивных материалов, что сделало возможным раскрыть раньше неизвестные вопросы и значительно расширить наши знания о деятельности образовательных организаций.

Ключевые слова: товарищества “Просвиты”, культурно-образовательные организации, просвещение, историография, Подолье, период Директории УНР, отечественные ученые.

Одержано 5 вересня 2016 року